

Železniki in nadomestni denar fužinarjev

Viko Oblak

Janez Vajkard Valvazor je v Slavi vojvodine Kranjske leta 1689 zapisal: "Zaradi dobrih kovin, zlasti železa in jekla, je Kranjska že od pradavnih časov znamenita. Že Homer zelo pohvali Chalybs Noricus – noriško jeklo, kajti že leta 1180 p. n. š. so ga v trojanski vojni radi uporabljali."

Pravzaprav je Janez Vajkard Valvazor samo potrdil zgodbo, ki se je začela pred približno tremi tisočletji. Tedaj so z vzhoda prinesli prvo železo in s tem se začne doba železa tudi na našem področju. Tedanji prebivalci so imeli izjemno tehnološko znanje o predelavi izvrstne železove rude – bobovca. Izdelovali so cenjene izdelke, s katerimi so trgovali po celem Sredozemlju pa tudi s panonskimi, balkanskimi in alpskimi ljudstvi.

Bogato rudo so talili v okroglih glinenih pečeh z vkopanimi kurišči. Ostanke tega predelovanja še da-

nes najdemo skoraj v vsakem naselju železne dobe. Dim iz talilne peči se je vil z marsikaterega dominantnega hriba v naši okolici. Med njimi so Ajdovski gradec pri Bohinjski Bistrici, Dunaj nad Jereko, Puštal nad Škofjo Loko, Žirk nad Žirmi, Jelenšek nad Godovičem. Morda tudi s Štalce nad Češnjico.

Pravi razcvet pridobivanja železa pa se začne pred več kot dvema tisočletjema, ko je na ozemlju današnje Italije začela nastajati nova velesila, ki je nekaj stoletij krojila usodo mnogih narodov. Nastajal je rimski imperij. Nekatere pokrajine je miroljubno priključil, nekatere pa s svojo vojaško močjo podjarmil ali celo izbrisal s sveta. Moč rimskega vojaškega aparata je temeljila na disciplini, taktiki in na vrhunskem železnem orožju. Za kakovostno orožje so potrebovali ogromne količine železa, ki so ga najprej s trgovanjem dobivali od keltskih plemen, kot jih

Bobovec, najden na južni strani Lubnika. (Vir: zasebna zbirka)

danes imenujemo, živečih na večjem delu današnje Slovenije in avstrijske Koroške. Ozemlje teh nikoli povezanih keltskih plemen so Rimljani poimenovali Norik. Da je to obojestransko trgovanje res potekalo, nam dokazujejo skupne zakladne najdbe keltskih srebrnikov in rimskih republikanskih novcev.^{1,2,3} V kratkem času so Norik priključili k rimskemu imperiju. Iz obtoka je izginil keltski denar, z železom pa so najverjetneje plačevali davčne dajatve. Prebivalce so delno asimilirali v rimsko družbo in ti so se s tem izognili usodi marsikaterega naroda, ki se je zoperstavil velesili antičnega sveta.

Poleg tega, da je rimski imperij v priključeni deželi izkoriščal naravne vire, je prinesel tudi dobrine, ki jih prej prebivalci niso poznali. Omeniti je treba na novo zgrajeno cestno omrežje, uvedli so boljšo bivalno kulturo, napredovale so tudi znanost, medicina, tehnika in umetnost, prehrana se je razširila

tudi na nove uvožene artikle, prinesli so nove vrste zabave itd. Žal se je mnogo tega po propadu rimskega imperija za vedno izgubilo.

Med preiskovanjem našega ozemlja, iskanjem novih strateških krajev in novih naravnih virov (termalni vrelci, ruda) so prišli tudi do zgornjega konca Selške doline. Pri gradnji parkirišča za tovarno Iskra (današnji Domel) so leta 1963 (?) delavci naleteli na več rimskih novcev, ki pa so danes izgubljeni. Dva od teh sta bila, po razpoložljivih virih,⁴ novca cesarja Nerva (Marcus Cocceius Nerva, 96–98, sesterc, RIC 71?) in cesarja Trajana (Marcus Ulpius Traianus, 98–117, dupondij, RIC653?) s konca 1. in začetka 2. stoletja.

Lahko, da so te novce izgubili pri postanku oz. trgovanju s tedanjimi prebivalci, ki so imeli talilnico železove rude ob vodi ali pa kje višje na hribu, npr. na Štalci nad Češnjico.

Sesterc cesarja NERVA.

Av. IMP NERVA CAESAR AVG P M TR P COS III P P
Rv. CONGIAR P R, v spodnjem delu, na sredini S C

(Vir: http://www.wildwinds.com/coins/sear5/s3043.html#RIC_0071)

Dupondij cesarja TRAJANA.

Av: IMP CAES NER TRAIANO OPTIMO AVG GER DAC P M TR P COS VI P P

Rv: SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS, v odrezu FORT RED, pod tem S C

(Vir: http://wildwinds.com/coins/ric/trajan/RIC_0653.jpg)

Rimski imperij je obvladoval naše kraje od 1. stoletja p. n. š. do 5. stoletja. Leto, ki zaznamuje dokončen propad zahodnega dela rimske države, je leto 476, ko je germanski poveljnik Odoaker odstavil zadnjega rimskega cesarja Romula Avgusta.

S tem se prične srednji vek, ki je zaznamovan s preseljevanjem ljudstev in barbarskih plemen, ki so preplavila področje dotedanjega zahodnorimskega imperija. Vpadi Langobardov, Hunov, Vzhodnih Gotov in širjenje slovanskega ozemlja so temeljito spremenili način življenja. Prej naseljeni prostor se je izpraznil, talilnice železa so bile večinoma uničene, razvoj železarstva in trgovina sta bila ustavljena. Iz obdobja preseljevanja Slovanov v 6. in 7. stoletju imamo le nekaj dokazov, da sta bila njihova oprema in orožje izdelana iz lokalnega železa.

Stanje se je začelo spreminjati šele z nastajanjem fevdalnega reda v 10. stoletju. Železarstvo je začelo ponovno pridobivati pomen na osnovi istih surovin in postopkov kot prej, le s slabšo organiziranostjo in na drugih lokacijah. Talilnice so prestavili k potokom, kjer so za pogon mehov ob pečeh in pogon kovaških kladiv izkoriščali vodo. Nastajati so začeli t. i. rudarski redi. Talilnice so postale neposredna last posameznih rudarskih mojstrov in zemljiških gospodov.⁵

Ko je bil vzpostavljen nov fevdalni red, so se v zameno za dajatve pričele dodeljevati tudi pravice rudarjenja. Pravice je najprej dodeljeval zemljiški gospod, nato je dodeljevanje pravic prevzel deželni knez. Ker so zemljiški gospodje potrebovali vedno več dajatev, so pričeli naseljevati, kolonizirati pod-

ložnike še od drugod. V slovenskem prostoru predvsem Bavarce (11. do 13. stoletje).⁶

Iz objavljenih virov je najdlje v zgodovino železarstva v Selški dolini posegel dr. Pavle Blaznik, ki je zapisal:

"V osrčju doline pa je potrebna sistematične raziskave zlasti Štalica, hrib pri Češnjici pod Kališami, ki vsebuje velike količine slabo obdelane železne žlindre; žlindra poteka verjetno iz halštatske dobe – časa, ko se je človek že ukvarjal z železarstvom. Takratni železar je talil rudo na primitiven način z vretjem; pri tako preprosti tehniki je ostalo v žlindri še toliko železne rude, da so jo od tam pred dobrimi sto leti vozili v Železnike in jo ponovno pretapljali."⁷ Na prej omenjenem hribu Štalca še danes najdemo prosto ležeče kose žlindre predvsem na nedolgo tega urejenih gozdnih poteh.

Dr. Pavle Blaznik omenja tudi možnosti, da je na selškem področju po propadu rimskega imperija ostalo del rimskega oz. romaniziranega prebivalstva prav zaradi nekaterih najdb v okolici Železnikov (glinene vodovodne cevi iz Davče in Zgornje Sorice, grobovi iz Kališ, gradišče v Dražgošah Na pečeh).

Na doseljevanje Slovanov pa naj bi zgovorno nakazovala nekatera slovanska imena, na katera naletimo v darilni listini iz leta 973, ko je nemški cesar Oton II. podaril freisinškemu škofu Abrahamu v last Selško dolino, čez nekaj mesecev pa še del Poljanske doline in del Sorškega polja. S tem se je pričela tudi prva kolonizacija škofovloškega ozemlja. Novi oblastniki so v začetku naseljevali predvsem ravnine, ki so zaradi naravnih danosti omogočale kmetijsko

dejavnost. Ko je bila zaključena prva kolonizacija, je ostalo zunaj naselitve le še zelo odmaknjeno in neugodno ležeče hribovito ozemlje, od katerega si lastniška gospoda skoraj ni mogla obetati večjih donosov. Toda podjetni duh kolonizatorja je našel v tej situaciji novo gospodarsko vejo. Kjer se ni mogla uveljaviti kmetijska dejavnost, so bili dani naravno ugodni pogoji za železarstvo. Oprt na izkušnje iz ostalih predelov Kranjske je na koncu 13. ali v začetku 14. stoletja freisinski lastnik v Selško dolino naselil kovače iz Furlanije, da bi pričeli s pridobivanjem železa. O tem priča listina iz leta 1348. Govori o poklicnih železarjih (eyssner meister) z deloma značilnimi romansko-furlanskimi priimki. V listini je omenjeno, da so železarji Jacomo, Barthlme Zchab, Muron Silvester, Monfiodin in njegov brat Jakob gospostvu zvesto služili. Zato škof podeljuje njim in njihovim dedičem pet kovačnic (schmitten), da delata tam železo s pravicami, ki so jih imeli dotlej.⁸

Na furlanski izvor nakazujejo tudi imena njihovih naslednikov iz 15. stoletja (Zanetti, Peter Pysin, Casparin, Niclas Jacomont). Ta izvor je viden tudi po imenih žebelj (canali, ceseni, terni, tratti), iz tehničnih izrazov (klovže, fužina), iz imen za orodje in naprave (vigenjc, mazola) itd.

Tudi sosednje hribovsko prebivalstvo je poznalo poreklo fužinarjev. Še pred nedavnimi časi so Železnike imenovali Lahovše.

Ščasoma so se začeli prvi topilci oz. žebjarji združevati v fužinarsko deležništvo. Namen tega je bil, da so si med sabo pomagali ter vlagali v razvoj obratov, kar jim kot posameznikom ne bi uspelo. S tem pa so se odprla vrata tudi drugim vlagateljem kapitala, tako da najdemo v začetku 16. stoletja v Železnikih kar nekaj novih železnikarskih imen.

Istočasno so se začele razvijati tudi druge obrti in trgovina. To je vzbujalo veliko nejevolje pri Ločanih, ki so prej imeli nad tema dejavnostma monopol. Spori in huda trenja med Ločani in Železnikarji so se vlekli več stoletij.

Fužinarski obrati so potrebovali tudi velike količine oglja. Tako se je začel boj za gozdove, ki jih je bilo vse manj. Zaradi iskanja novih virov lesa in

kakovostnejše železove rude so se začeli pojavljati fužinarski obrati tudi drugod po loškem ozemlju (na mestu današnjih Fužin v Poljanski dolini, Brekovicice na žirovskem območju, ob Brebovščici pod Lučinami), ki pa niso delovale prav dolgo in samim železarjem iz Železnikov niso predstavljali prevelike konkurence.

V začetku 19. stoletja so bile v Železnikih še stare topilne peči na volka in tudi ostale naprave so bile zastarele. Topilne peči so v prvi polovici 19. stoletja predelali v plavže. Železove rude, ki so jo večinoma kopali na Jelovici nad Dražgošami in Selškimi Lajšami pa tudi drugod, je bilo vedno manj. Zaradi tega so morali že v prvi polovici 19. stoletja dokupovati vedno več domačega in tujega surovega paličastega železa.⁹

To ni bil edini razlog za postopen zaton železarstva v Železnikih. Z odprtjem južne železnice Dunaj-Trst so nehale obstajati nekatere stare tovarne poti za trgovino s končnimi izdelki. Iz tržaškega pristanišča so z vlaki vozili cenejšo železovo rudo v jeseniško valjarno, od tam pa na Dunaj, kjer se je začela izdelava železnih izdelkov na modernejši, industrijski način. Neposreden povod za usihanje gospodarske moči kraja je bil zagotovo tudi katastrofalen požar leta 1822, ko je pogorela večina Železnikov, in prenehanje prodaje izdelkov na italijansko tržišče v drugi polovici 19. stoletja.

Najmočnejši razlog začetka propada pa je bilo zagotovo pomanjkanje kapitala, s katerim bi železnikarski fužinarji še morda lahko preusmerili gospodarski razvoj.¹⁰

Prav zaradi teh dejstev se je prav v 19. stoletju spremenilo in propadlo največ lastnikov deležev v posameznih obratih.

V začetku in do sredine 19. stoletja so bili lastniki v Zgornjih oz. Spodnjih Železnikih bratje Globočnik: Anton, Jakob in Jožef, Johan Plautz, Andrej Warl, Jožef Troyer, Lovrenc Boncel, Janez Koblar, Jernej Šolar, Gregor Levičnik, Jožef Martinčič, Andrej Benedik, Jakob Presel, Matija Tušek, Matija Gasperin, Leopold Ffirenreich, Franc Luzner, Jožef Gasperin, Jožef Urbančič, Jožef Semen, Franc Ko-

bler in Martin Jerala. Leta 1850 je Jakob Globočnik svoje premoženje razdelil med svoja sinova Antona in Johana (Janez, Ivan). Najmlajši sin Leopold, ki je kasneje tudi postal mogočen fužinar, pri tej delitvi še ni bil udeležen, saj mu je bilo takrat šele 17 let. Dedoval je kasneje, verjetno po očetovi smrti. Bratje Johan (1822–1901), Anton (1829–1886) in Leopold (1833–1915) Globočnik so bili nasledniki fužinarskega podjetja bratov Jožefa in Jakoba Globočnika. Skupaj so podedovali 61 deležev ter veliko premoženje v nepremičninah in posestvu. Drugi fužinarski deleži so leta 1866 pripadali fužinarjem z imeni Levičnik (štirje deleži), Kobler (trije), Gasperin (trije), Krek (dva), Boncel (dva), Klobčič (dva), Warl (eden) in Peternel (eden). Poleg tega so bratje Globočnik imeli tudi trgovska podjetja, ki so bila 7. septembra 1863 registrirana in zapisana v Register protokoliranih tvrdk okrožja Ljubljana. Vsak od Globočnikov je bil registriran pod svojo številko.¹¹

Izmed železnikarskih fužinarskih rodbin, ki je dala več znanih osebnosti, so bili tudi Levičniki. Poleg ostalih Levičnikov, ki so uspeli na drugih področjih, sta prava začetnika te fužinarske dinastije brata Luka (1780–1860) in Gregor Levičnik (1777–1845). Luka Levičnik je s pridnostjo in poštenostjo dosegel tisto, čemur v Ameriki rečejo zgodba o uspehu. Z bratom Gregorjem sta se od preprostih žebjarjev povzpela do fužinarjev in trgovcev z železino, zlasti z žebli.

Medtem ko sta bili še na začetku 19. stoletja najmočnejši rodbini Plautzev in Homanovih, se je do konca stoletja na najvišji vrh povzpela rodbina Globočnikov, ki je postala edina lastnica železnikarskih fužin.

Ob tem ne gre spregledati dejstva, da je bil v 19. stoletju položaj kovačev in fužinarskih delavcev v Železnikih podoben kot v ostalih železarskih središčih (Kropa, Kamna Gorica). Socialne razmere kovačev in delovni pogoji v vigenjcih pa so bili v Železnikih še težji, saj je trajal delavnik 14 ur, delali pa so večinoma ponoči. Tak režim dela se je v Železnikih ohranil do konca 19. stoletja. Kovaške družine so bile številne in so živele običajno v enem

Znak rodbine Globočnik. (Vir: Tjaša Pavšič, Etnološki pregled na fužinarsko rodbino Globočnik ter delavce, zaposlene v fužinarstvu, v Železnikih v 19. stoletju, Železne niti 3, Muzejsko društvo Železniki, Železniki 2006, str. 115.)

prostoru. Poleg tega so kovači zaslužili še manj kot v Kropi, in to od 11 do 13 krajcarjev na dan. Nekaj več so zaslužili topilniški delavci, 30 do 35 krajcarjev na dan, kar pa je bilo še vedno veliko manj kot v Kropi. Tak zaslužek ni zadostoval niti za najnujnejše preživljanje, saj so bile cene živil veliko višje, kot je bila plačilna sposobnost teh delavcev.¹²

Da bi omogočili kolikor toliko znosne pogoje za življenje delavcev, je državna oblast že pred tem, v začetku leta 1789, prepovedala plačevanje delavcem z živežem (do konca leta 1788 so gorenjski fužinarji zalagali svoje delavstvo z živežem na račun zasluzka, če pa je delavec zaslužil več, je dobil razliko plačano v denarju) ter je dovolila plačevanje zasluzka le v gotovini. To pa je imelo vsaj v začetku za posledico, da je delavec, ki ni znal preračunavati, koliko denarja bo porabil za prehrano in druge potrebščine, denar lahkomišlno zapravil, za hrano pa si ga je moral izposojati pri delodajalcu, da je mogel živeti.¹³

Ker je veljala prej omenjena prepoved, so si v prvi polovici 19. stoletja nekateri lastniki obratov v Železnikih omislili lastne prodajalne, v katerih so delavci lahko kupovali blago z nekakšnimi pločevinastimi boni oz. nadomestnim denarjem. Ti boni so bili vezani na točno določeno trgovino in seveda lastnika. Sistem je temeljil na dejstvu, da delavcem niso izplačevali vsega zasluzka v denarju, ampak delno z nadomestnim denarjem. Za lastnike je to bil

večkratni dobiček, hkrati pa eden od stopnjevanih načinov izkoriščanja delavcev. Izdajatelj bonov je s tem prihranil denar za nujne investicije, delavci pa so morali kupovati v prodajalnah – kaštah, ki so bile v njegovi lasti. S tem sistemom izplačevanja mezd, ki je bilo običajno dvakrat na leto, je imel delovno silo tako rekoč priklenjeno nase.¹⁴

Hkrati pa je bil sistem za delavce ugoden, saj se jim za nakup ni bilo treba odpravljati v okoliške kraje, saj niso imeli ne dovolj časa niti prevoznih sredstev.

Iz ugotovitev, ki bodo sledile, predvidevam, da sta ta nadomestni denar izdajali samo dve rodbini, in sicer rodbina Globočnik in rodbina Levičnik. Obe sta se ukvarjali poleg proizvodnje izdelkov iz železa tudi s trgovinsko dejavnostjo, s čimer pa se ostali železnikarski fužinarji niso. Globočnikovi boni so narejeni iz železove pločevine in iz železove pločevine s kositrno prevleko z izjemo dveh, ki sta iz medeninaste pločevine. Levičnikovi primerki so vsi izdelani iz medeninaste pločevine različnih debelin in velikosti. Medtem ko nekaterih bonov ni težko določiti, je za nekatere druge težko reči, kateri rodbini oz. generaciji pripadajo. Začetnice so lahko v očetovem in sinovem imenu kakor tudi začetnice med imeni lastnikov fužin različnih rodbin enake. Obstoječe enostransko žigosane bone sem razdelil po predpostavki, da je prva črka začetnica imena, druga pa priimka. Po predstavitvi bonov bom še opisal, kaj naj bi pomenile dodatne črke oz. znaki, ki so prisotni na nekaterih primerkih.

Nadomestni denar je mogoče uvedel že Jakob Globočnik, lahko so ga uporabljali njegovi nasledniki po letu 1850, ko so postali lastniki sinovi Johan, Anton in Leopold, lahko pa sta jih uporabljali obe generaciji. Na teh pločevinastih bonih se pojavljajo inicialke IG (Johan – Ivan Globočnik) in znak rodbine Globočnik. Nikjer se ne pojavljata inicialki AG (Anton Globočnik) in LG (Leopold Globočnik), kar lahko pomeni, da nista imela omenjenih pločevinastih bonov, lahko so izgubljeni ali pa sta uporabljala bone z znakom rodbine Globočnik.

Znana je uporaba teh bonov v trgovini na Racov-

niku. V monografiji *Železniki skozi čas* piše: "Pri Antonu Kalužu, za kovače, delavce "brez patenta", samo z živili in špiritom. Plačevali so s kovinskimi tablicami z vtisnjenimi številkami, ki so jih delili Globočniki ob plačilu."¹⁵

Znak, podoben grbu, na kopiji rodovnika rodbine Globočnik je odtisnjen na pločevinastih bonih, s katerimi so Globočniki plačevali svoje delavce. Poleg znaka sta na nekaterih bonih inicialki IG, zato med potomci Globočnikov prevladuje mnenje, da gre za osebni znak Jakoba Globočnika. Isti znak so za označevanje pločevinastih bonov uporabljali tudi Jakobovi potomci. Poleg tega se je znak uporabljal kot pečat Globočnikov.

Kaj znak predstavlja, se v spominu potomcev Globočnikov ni ohranilo, a kot kaže, je imel zanje vedno poseben pomen, saj med njimi o znaku še danes krožijo razne zanimive zgodbe. Pojavila so se mnoga ugibanja, od kod znak izvira, kaj pomeni. Razširila se je domneva, da gre za prostozidarski znak Jožefa Globočnika, ker so v njem nekateri videli stilizirano šestilo in s tem simbol prostozidarstva. Drugi so v njem videli monogram Jakoba Globočnika. Željko Jeglič (potomec rodbine Globočnik) pa pravi, da je to verjetno stiliziran rudarski znak.¹⁶

Dušan Prešern, ki je o tem že pisal, ima o tem svojo razlago:

"Danes znani Globočnikovi primerki iz *Železnikov* so iz istega časa in tudi po obliki sorodni tistim iz *Krope*. Osnovni žig na primerkih iz *Železnikov* je skoraj povsod enak. Zastopan je znani simbol 4 v kombinaciji z grško črko omega. Črka omega¹⁷ v astrološkem koledarju označuje obdobje tehtnice, kar tudi pomeni in simbolizira pošteno trgovsko dejavnost.¹⁸ Po drugi strani pa je znak v obliki arabskega števila 4 v astrološkem koledarju simbol planeta in božanstva Jupitra, ki je bilo v rimski mitologiji vrhunsko božanstvo in s tem ustanovitelj, ohranjevalec in zaščitnik vseh človeških dejavnosti, tudi železarstva in trgovine. Jupiter je hkrati bog bogastva in blagostanja in nam prinaša ugled in spoštovanje. Njegov simbol v podobi bliska so kot svoje zaščitno znamenje in znak nosile na čelu rimske legije.

Simbol v obliki števila 4 pa so za svoje zaščitno znamenje prevzeli fužinarji, predvsem kovači, in ga zato dobimo tudi na medeninastem denarju – kovinskih bonih. Tu se pojavlja v kombinaciji z začetnicami izdajateljev nadomestnega denarja, trgovskim zaščitnim znakom sidrom in drugimi simboli."¹⁹

4

Astrološki simbol Jupitra. (Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Jupiter_symbol.svg)

O nadomestnem denarju oz. pločevinastih bonih, ki naj bi pripadali rodbini Levičnik, je manj podatkov. Predvsem se na njih ne nahajajo znaki v obliki arabskega števila 4 in grške črke omega, kot je to znano z Globočnikovih bonov. Primerki imajo inicialke LL in GL, kar naj bi bile začetnice fužinarjev Luke in Gregorja Levičnika. Zaradi začetnic imen menim, da so bili omenjeni boni v uporabi, ko sta bila v železarstvu aktivna oba brata. Glede na to, da obstaja več Levičnikovih bonov, tako številčno kot z

različnimi žigi, je možno, da so bili v uporabi daljši čas kot Globočnikovi. Ne glede na to, da je bila rodbina Globočnikov najmočnejša in da je na koncu postala tudi edina lastnica fužinarskih deležev v Železnikih.

Nekateri menijo, da znaki oz. priznaki v obliki črke P lahko predstavljajo tudi rodbino Plavcev. Menim, da na podlagi obstoječih virov ne moremo govoriti v prid temu, da je pločevinaste bone uporabljala tudi rodbina Plavcev.

Da ni natančno znano, kdaj so se v Železnikih prvi boni pojavili, je jasno iz že napisanega. Niti ni natančno znano, kdaj je ta vrsta "denarja" izgubila svoj pomen in aktualnost. Verjetno po propadu posameznih lastnikov fužin, prodaji posamezne fužine ali smrti lastnikov.

Luka Levičnik je umrl leta 1860, njegov brat Gregor pa leta 1845. Anton Globočnik je umrl leta 1886 in njegov delež je zapustil sinu. Johan Globočnik je leta 1882 kupil tovarno žičnikov v Ljubljani in zgradil novo tovarniško poslopje, kjer je zaposlil veliko svojih kovačev iz Železnikov. Kmalu po smrti žene Katarine leta 1886 je težko zbolel in njegove posle je na nizkoten način začel prevzemati njegov dotedanji pisar Avgust Nóvak. Johan je umrl leta 1901. Do kdaj se je najmlajši brat Leopold (umrl leta 1915)

April. 1. 1902. ~~...~~ po Vel. Novič. — Danes je za naš kraj čal-
na-agaševinski dan. Prišli so namreč danes podeliti našo sp.
dijo fužino (na Racovniku), ki je lastnina gospe Marije Novak-
ve. Na novo je bila posidana otol l. 1850., takrat bi je postavljen
nov plavž, nova mašina "na sapo" (pihanje) [poprej sta pihala 2 ve,
likavška mehova], in tudi nova ječa za 2 ognja. Plavž in ječa je
imelo vrsto močen visok stolp. Koliko veselja in upanja na bolj
bodočnost obježevalo je previdavanje fužine. A, žal, ti upi so tra-
jali le malo časa, kajti le brekmalo je jela hirati železninska obrt.
Tsi fužinarji so ~~prodali~~ prodali svoje deleže g. Jan. Globočnik-u, ki
je baje mislil na novo železninsko podjetje. To se, žal, ni spone-
do, g. G. je prišel hirati, opesal mu je um, in se za življenja
čas je vročil adoptiv-hčer Mariji. Ohačar su svoje ogromno pre-

Jožef Levičnik, učitelj in pisatelj, v Kroniki (od 1900 do 1908) z mnogo nostalgije opisuje podiranje spodnje fužine (na Racovniku) 1. aprila 1902. (Vir: Kronika Jožefa Levičnika, četrti zvezek, 1902)

še ukvarjal z železarstvom, ne vemo natančno. Vsekakor je bil zadnji iz rodbine Globočnikov in zadnji od nekdanj mogočnih fužinarjev iz Železnikov, ki se je najdlje ukvarjal s predelavo železa. Verjetno je bilo to do konca 19. stoletja ali še v prvih letih 20. stoletja.

Vseeno iz doslej napisanega lahko sklepamo, da so nadomestni denar – pločevinaste bone uporabljali v prvi polovici 19. stoletja, nekatere verjetno tudi po letu 1850. Pravzaprav točne letnice niti niso pomembne. Bolj pomembno je dejstvo, da se je ta nadomestni denar kot poseben fenomen pojavil v času tako imenovanih trgovin – kašt in da nam hkrati odraža stanje družbe, kakršna je takrat bila.

Po težkem obdobju v drugi polovici 19. stoletja je fužinarstvo v Železnikih dokončno propadlo. Plavž v zgornjih Železnikih je zadnjič zagorel leta 1901. Kovati pa so dokončno nehali junija 1909.²⁰ Nekateri viri omenjajo, da je plavž v Zgornjih Železnikih zadnjič zagorel leta 1902.

Znani primerki nadomestnega denarja – pločevinastih bonov iz Železnikov (NDZ)

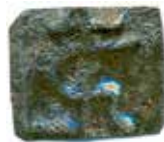
NDZ 01: Bon z žigom števila 4 in črte pod številom. Pod žigom sta vtisnjeni inicialki IG (Johan – Ivan Globočnik). Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 25 mm, debelina 0,50 mm, teža 2,08 g.

NDZ 03: Bon z žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (Ω), ki ima različno oblikovano konca. Material je plavljena železna pločevina, velikost 23 x 20 mm, debelina 0,40 mm, teža 0,88 g.

NDZ 02: Bon z žigom sidra, ki ima zgoraj zaključek v obliki črke Q. Levo od sidra je vtisnjena črka l in desno črka G (Johan – Ivan Globočnik), spodaj pa število 20, kar pomeni vrednost 20 krajcarjev. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 23 mm, debelina 0,80 mm, teža 3,79 g.

NDZ 04: Bon z žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (Ω), ki ima različno oblikovano konca. Material je plavljena železna pločevina, velikost 18 x 21 mm, debelina 0,40 mm, teža 0,93 g.

NDZ 05: Bon z žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (Ω), ki ima različno oblikovana konca. Material je plavljena železna pločevina, velikost 21 x 17 mm, debelina 0,40 mm, teža 0,96 g.

NDZ 09: Bon z žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (Ω), ki ima razcepljena konca. Na desni strani je znak v obliki črke P. Material je plavljena železna pločevina. Velikost 21 x 20 mm, debelina 0,40 mm, teža 0,91 g.

NDZ 06: Bon z žigom slabo vidnega števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (Ω). Na desni strani je znak v obliki loka. Material je plavljena železna pločevina, velikost 19 x 21 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,24 g.

NDZ 10: Bon z žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (Ω), ki ima razcepljena konca. Na desni strani je znak v obliki pokončne črte. Material je plavljena železna pločevina, velikost 21 x 21 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,18 g.

NDZ 07: Bon z žigom slabo vidnega števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (Ω). Na desni strani je znak v obliki loka. Material je plavljena železna pločevina, velikost 21 x 21 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,14 g.

NDZ 11: Bon z žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (Ω). Material je plavljena železna pločevina. Na desni strani je znak v obliki odprte črke P, velikost 20 x 20 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,34 g.

NDZ 08: Bon z žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (Ω), ki ima razcepljena konca. Na desni strani je znak v obliki črke P. Material je plavljena železna pločevina, velikost 23 x 23 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,91 g.

NDZ 12: Bon z žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (Ω). Material je plavljena železna pločevina. Na desni strani je znak v obliki obrnjene številke 7, velikost 23 x 20 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,00 g.

NDZ 13: Bon z žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (ω), ki ima različno oblikovana konca. Material je plavljena železna pločevina s kositrno prevleko, velikost 26 x 24 mm, debelina 0,20 mm, teža 0,70 g.

NDZ 14: Bon z diagonalnim žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (ω), ki ima različno oblikovana konca. Material je plavljena železna pločevina s kositrno prevleko, velikost 24 x 24 mm, debelina 0,20 mm, teža 0,79 g.

NDZ 15: Bon z žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (ω), ki ima različno oblikovana konca. Na desni strani je znak v obliki loka. Material je plavljena železna pločevina s kositrno prevleko, velikost 24 x 24 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,98 g.

NDZ 16: Bon z diagonalnim žigom števila 4, na spodnjem podaljšku števila 4 je črka omega (ω), ki ima različno oblikovana konca. Na desni strani je znak v obliki loka. Material je plavljena železna pločevina s kositrno prevleko, velikost 25 x 24 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,74 g.

NDZ 17: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke B. Material je medeninasta pločevina, velikost 21 x 20 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,73 g.

NDZ 17a: Bon (varianeta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke B. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 21 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,97 g.

NDZ 18: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki obrnjene črke B. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 24 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,91 g.

NDZ 18a: Bon (varianeta) z žigom GL in s priznakom v obliki obrnjene črke B. Material je medeninasta pločevina, velikost 27 x 23 mm, debelina 0,30 mm, teža 1,20 g.

NDZ 19: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 23 x 22 mm, debelina 0,40 mm, teža 0,89 g.

NDZ 20a: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 23 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,85 g.

NDZ 19a: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Desno zgoraj vtolčene točke v obliki križa, spodaj levo in desno pa v obliki krogov. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 22 mm, debelina 0,40 mm, teža 0,84 g.

NDZ 20b: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 22 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,82 g.

NDZ 19b: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Levo spodaj vtolčene točke v obliki križa. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 22 mm, debelina 0,40 mm, teža 0,76 g.

NDZ 20c: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 23 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,79 g.

NDZ 20: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 23 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,76 g.

NDZ 21: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 23 x 22 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,59 g.

NDZ 21a: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 23 x 24 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,39 g.

NDZ 22a: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P ter piko desno spodaj. Material je medeninasta pločevina, velikost 23 x 22 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,32 g.

NDZ 21b: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 22 x 19 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,32 g.

NDZ 22b: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P ter piko desno spodaj. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 24 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,81 g.

NDZ 21c: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 20 x 20 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,27 g.

NDZ 22c: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P ter piko desno spodaj. Material je medeninasta pločevina, velikost 22 x 23 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,76 g.

NDZ 22: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke P ter piko desno spodaj. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 22 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,25 g.

NDZ 22d: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P ter piko desno spodaj. Material je medeninasta pločevina, velikost 21 x 19 mm, debelina 0,50 mm, teža 0.92 g.

NDZ 22e: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P ter piko desno spodaj. Material je medeninasta pločevina, velikost 20 x 19 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,20 g.

NDZ 23: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke P in poševne črke S. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 23 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,59 g.

NDZ 22f: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P ter piko desno spodaj. Material je medeninasta pločevina, velikost 22 x 20 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,39 g.

NDZ 24: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke P in obrnjene črke S. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 22 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,63 g.

NDZ 22g: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P ter piko desno spodaj. Material je medeninasta pločevina, velikost 20 x 19 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,10 g.

NDZ 25: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črk P in S ter piko desno spodaj. Material je medeninasta pločevina, velikost 23 x 24 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,59 g.

NDZ 22h: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke P ter piko desno spodaj. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 22 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,23 g.

NDZ 26: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črk P in S ter piko desno zgoraj. Material je medeninasta pločevina, velikost 23 x 22 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,49 g.

NDZ 27: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke L. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 20 mm, debelina 0,20 mm, teža 0,72 g.

NDZ 31: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke Z. Material je medeninasta pločevina, velikost 27 x 25 mm, debelina 0,20 mm, teža 1,53 g.

NDZ 28: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke L. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 24 mm, debelina 0,20 mm, teža 0,81 g.

NDZ 31a: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke Z. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 23 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,99 g.

NDZ 29: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki obrnjene črke Z. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 22 mm, debelina 0,30 mm, teža 1,11 g.

NDZ 32: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke Z ter piko desno spodaj. Material je medeninasta pločevina, velikost 26 x 23 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,54 g.

NDZ 30: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke Z. Material je medeninasta pločevina, velikost 26 x 22 mm, debelina 0,20 mm, teža 0,79 g.

NDZ 33: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke Z ter piko desno zgoraj. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 23 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,53 g.

NDZ 33a: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke Z ter piko desno zgoraj. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 24 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,70 g.

NDZ 33b: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke Z ter piko desno zgoraj. Material je medeninasta pločevina, velikost 27 x 27 mm, debelina 0,40 mm, teža 1,74 g.

NDZ 33c: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke Z ter piko desno zgoraj. Material je medeninasta pločevina, velikost 23 x 23 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,60 g.

NDZ 33d: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki črke Z ter piko desno zgoraj. Material je medeninasta pločevina, velikost 26 x 24 mm, debelina 0,50 mm, teža 1,69 g.

NDZ 34: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki obrnjene črke B. Črka B je lahko močno popačena ali stilizirana črka G, lahko pa tudi predstavlja grško črko stigma, ki ni vključena v klasično grško abecedo in se zelo malo loči od grške male črke sigma. V poznem srednjem veku je črka stigma v sistemu grških števil pomenila število 6.²¹ Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 20 mm, debelina 0,20 mm, teža 0,66 g.

NDZ 34a: Bon (varianta) z žigom GL in s priznakom v obliki obrnjene črke B. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 21 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,71 g.

NDZ 35: Bon z žigom GL in s priznakom v obliki črke P. Črka B je lahko močno popačena ali stilizirana črka G, lahko pa tudi predstavlja grško črko stigma, ki ni vključena v klasično grško abecedo in se zelo malo loči od grške male črke sigma. V poznem srednjem veku je črka stigma v sistemu grških števil pomenila število 6. Material je medeninasta pločevina, velikost 26 x 22 mm, debelina 0,40 mm, teža 0,96 g.

NDZ 35a: Bon (varianta) z žigom $\aleph$ L in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 24 mm, debelina 0,20 mm, teža 0,73 g.

NDZ 36a: Bon (varianta) z žigom LL in s priznakom v obliki črke B. Material je medeninasta pločevina, velikost 23 x 21 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,76 g.

NDZ 35b: Bon (varianta) z žigom $\aleph$ L in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 26 x 22 mm, debelina 0,20 mm, teža 0,74 g.

NDZ 37: Bon z žigom LL in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 21 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,74 g.

NDZ 35c: Bon (varianta) z žigom $\aleph$ L in s priznakom v obliki črke P. Bon predstavlja zmanjšano vrednost (2/3) ali pa je poškodovan. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 21 mm, debelina 0,40 mm, teža 0,72 g.

NDZ 37a: Bon (varianta) z žigom LL in s priznakom v obliki črke P. Material je medeninasta pločevina, velikost 22 x 22 mm, debelina 0,40 mm, teža 0,73 g.

NDZ 36: Bon z žigom LL in s priznakom v obliki črke B. Material je medeninasta pločevina, velikost 25 x 22 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,93 g.

NDZ 38: Bon z žigom LL in s priznakom v obliki črke Z. Material je medeninasta pločevina, velikost 21 x 20 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,71 g.

NDZ 38a: Bon (varijanta) z žigom LL in s priznakom v obliki črke Z. Material je medeninasta pločevina, velikost 22 x 23 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,71 g.

NDZ 39: Bon z žigom LL in s priznakom v obliki črke L. Material je medeninasta pločevina, velikost 24 x 22 mm, debelina 0,30 mm, teža 1,08 g.

NDZ 39a: Bon (varijanta) z žigom LL in s priznakom v obliki črke L. Material je medeninasta pločevina, velikost 23 x 18 mm, debelina 0,30 mm, teža 0,89 g.

Enostransko žigosane bone, vse bolj ali manj kvadratne oblike s prirezanimi robovi, sem razdelil tako, da rodbino Globočnik predstavljajo boni od številke NDZ 01 do NDZ 16. Upošteval sem znake rodbine, enakost materialov in zaporedje inicialk IG (Johan - Ivan Globočnik). Boni od zaporedne

številke NDZ 17 do NDZ 39a pa predstavljajo rodbino Levičnik, in sicer po istem sistemu kot predhodne: enakost materialov in oblikovanja posameznih črk ter zaporedje inicialk LL (Luka Levičnik) ter GL (Gregor Levičnik). Iz tega zaporedja odstopajo boni od številke NDZ 34 do številke NDZ 35c, za katere je težko ugotoviti, ali predstavlja prva inicialka popačeno črko G ali pa grško črko stigma. V ostalih podrobnostih so boni sorodni z Levičnikovimi, zato sem jih tudi postavil v to skupino. Glede na stran žigosanja bonov velja omeniti, da bona pod številka NDZ 01 in NDZ 02 beremo z vbočene (konkavne) strani, vse ostale pa z izbočene (konveksne) strani.

V predstavitvi²² bonov sem predvsem upošteval različnost črk in znakov, čeprav je pri nekaterih težko ugotoviti, ali je žig za črko oz. znak drugačen ali pa je to samo posledica slabe izdelave. Kot varianto nisem upošteval bonov različnih dimenzij in bonov, na katere so žigosali vsako črko posebej ter imajo zato različno medsebojno razdaljo med inicialkami in priznaki v obliki črk. Pri bonih, ki imajo enoten žig, tega problema ni. Pod variante pa spadajo boni, ki imajo rahla odstopanja v žigosanju, to je v obliki in velikosti posameznih črk ali znakov.

Predhodno sem razložil pomen znakov in simbolov v obliki števila štiri (4), črke omega (ω) in žiga v obliki sidra. Večjo težavo mi predstavljajo priznaki v obliki črk, znakov in dodatnih pik, za katere ni otipljivih virov, ki bi nam dali konkretne dokaze o njihovem pomenu.

Znaki, kot so lok, znaki v obliki črke P, odprte črke P, v obliki obrnjenega števila 7, in priznaki v obliki črk in pik lahko pomenijo znak za količino in vrsto živila. Manj verjetno pa je, da bi se ti znaki oz. priznaki nanašali na posamezne izdajatelje nadomestnega denarja. Lahko, da so bile to označbe posameznih predelavcev, ki so v imenu lastnikov posameznih fužin izplačevali kovačem in delavcem del plačila s tem nadomestnim denarjem - pločevinastimi boni. S tem je bila zagotovljena sledljivost izdajanja bonov in s tem so bila izplačila delavcem posredno nadzorovana.

Pri preučevanju bonov sem naletel še na eno nejasnost. Ta je v zvezi z znakom števila štiri (4), ki se pojavlja v znaku in na pločevinastem bonu rodbine Globočnik. Število štiri (4) na bonu (NDZ 01) Johana Globočnika, v znaku (grbu) rodbine Globočnikov, v astrološkem simbolu Jupitra in na pločevinastem bonu z inicialkami MP iz Kroepe oz. Kamne Gorice je obrnjeno normalno, medtem ko se število štiri v obratni smeri (♁) pojavlja na svedru iz Stare Fužine, na vratih Matije Pesjaka in na žigu V. Ruarda z Jesenic. Kot vidimo, sta bili v uporabi obe različici pisave števila 4, tako da lahko predvidevamo, da ni bilo pomembno, v katero smer je številka obrnjena. Možno je tudi, da niti mojstri, ki so izdelovali bone, žige in druge predmete s temi znaki, niso vedeli, katera različica je prava.

V istem času so podobne pločevinaste bone z istimi nameni kot v Železnikih uporabljali še v nekaterih krajih, kjer so se ukvarjali z železarstvom. Znani so iz Kroepe in Kamne Gorice.

V drugi polovici 19. stoletja so iz podobnih razlogov, kot so navedeni za Železnike in druge železarske kraje, začeli uporabljati pločevinaste bone oz. žetone tudi nekateri industrialci in veleposestniki. Delavci so jih prejeli ob koncu delovnega dne, ob koncu sezone ali ob zaključku del in so jih unovčevali na več načinov. Železnikom najbližje sta znana žetona z Zalega Loga (Urban Weber) in s Petrovega

Pločevinasti bon iz Kamne Gorice in žig V. Ruarda z Jesenic. (Vir: zasebna zbirka in Dušan Prešern, Nadomestni denar gorenjskih fužinarjev, Numizmatični vestnik št. 17, Numizmatično društvo Slovenije, Ljubljana 1989, str. 352)

Pločevinast žeton U. Webra premera 24 mm, konec 19. stoletja. Napis: URBAN WEBER *ZALIOG*, 10 KREUZER. (Vir: zasebna zbirka)

Brda (F. Steinmetz).

Po načinu uporabe so tem pločevinastim bonom oz. žetonom sorodni tudi špani (plehi), balete in rovaši. Ta menjalno-plačilna sredstva so se bolj množično uporabljala po štajerskem koncu, medtem ko so v zahodnem delu Slovenije manj znana. Njihova posebnost je tudi to, da so bila v uporabi dolgo obdobje, od začetka 18. stoletja pa do obdobja po drugi svetovni vojni.

Rovaši so lesene palice ali deščice (enodelne ali dvodelne) z vrezanimi dogovorjenimi znamenji in so v bistvu najstarejše lesene pravne listine, ki so služile za zapisovanje plačil, dolgov, storitev in dajatev.

Špani: "Vsak delavec, ki je hodil h kmetu na delo oz. "TAVERH" ali "TABRH" (od nem.: Tag(e) werk) in ki so ga v naših krajih imenovali "TEŽAK", je dobil vsak dan po opravljenem, najmanj 10-urnem delu en cel špan ali pleh, za 3/4 dneva tričetrtinski špan, za 1/2 dneva pa le polovični špan ali pleh, za najtežja dela, n.p.r. za vinogradniški kop pa je dobil običajno špan in pol. Poleg tega so dobili "tabrharji" pri gospodarju tudi hrano in pijačo, ki so jo praviloma použili kar na delovišču, n.p.r. v vinogradu, na njivi, travniku ali gozdu. Skrben gospodar si je zvečer običajno zapisal v poseben zveščič, komu je dal kakšen špan ali pleh, "težak" pa si ga je doma navadno obesil na žico, saj je bil špan v zgornjem kotu v ta namen tudi preluknjan."²³

Špani so bili večinoma izdelani iz železne, aluminijaste, bakrene ali medeninaste pločevine različnih oblik, v katere so bile vtisnjene inicialke in hišne številke gospodarja, lahko pa tudi zaporedne številke ali vrednost špana v tedanji veljavni denarni vredno-

sti. Ker pa pločevine ni bilo vedno dovolj, so se posluževali tudi drugih naravnih materialov, kot so npr. usnje, živalski rogovi, živalske kosti itd. Tudi pločevinasta ploščica, ki je bila najdena v Žireh, je mogoče neke vrste špana, le da je tu lahko imela drugo ime.

Balete so po načinu uporabe podobne španom, vendar so izdelane iz papirja različnih dimenzij.

Večinoma so jih uporabljali v vinorodnih krajih Štajerske in v Savinjski dolini za obiranje hmelja. Tudi na njih so natisnili ime lastnika oz. gospodarja in po navadi količino v škafih ali vrednosti v denarju.

Mogoče sem s tem zapisom šel čez mejo zamišljenega. Najprej sem hotel opisati samo nadomestni denar fužinarjev iz Železnikov z numizmatičnega vidika. Vendar menim, da je bilo treba opisati še nekaj obrobni podatkov, da bi dobili realnejšo sliko tedanjega časa.

Nadaljeval sem pionirsko delo g. Dušana Prešerna z Jesenic, ki je o tej temi pisal v Loških razgledih in v Numizmatičnem vestniku. Resda je moj pristop v prispevku drugačen ter celovitejši in prav zaradi tega upam, da bo bodočim raziskovalcem tega obdobja v pomoč. Birokratski zakon o kulturni dediščini (Ur. l. 16/2008) raziskovanje preteklega obdobja zasebnim ljubiteljem in poznavalcem preteklega obdobja omejuje in jim hkrati otežuje sodelovanje z uradnimi ustanovami, a vseeno upam, da jim to ne bo vzelo poguma in bodo poskušali pojasniti še kakšen del naše zgodovine.

Cel in polovični pločevinasti špan z inicialkami JKP in številko 13 ter pločevinasta ploščica z napisom 32K (Kopše?) iz Žirov. (Vir: zasebna zbirka)

Baleti za en in tri škafe iz Žalca in Gotovelj. (Vir: zasebna zbirka)

Viri in opombe:

- ¹ Več avtorjev, *Sledovi rimske zasedbe, Zakladi tisočletij*, Modrijan, Ljubljana 1999, str. 190, 191.
- ² Peter Kos, Andrej Šemrov, Skupna najdba keltskih in rimskih novcev v reki Ljubljanici. Doprinos h kronologiji novcev plemena Tavriskov, *Arheološki vestnik 54*, SRC SAZU, Ljubljana 2003, str. 381–395.
- ³ Peter Kos, Beatrice Žbona Trkman, A hoard of Roman Republican and Norican coins from the vicinity of Kobarid, *Arheološki vestnik 60*, SRC SAZU, Ljubljana 2009, str. 271–282.
- ⁴ Ustni vir.
- ⁵ Renato Vidrih, Taljenje železove rude v Bohinju, *ŽIT februar 2004*, Tehniška založba Slovenije, Ljubljana 2004, str. 55, 56.
- ⁶ Ivo Janez Cundrič, *Pozabljeno Bohinjsko zlato*, Cerdonis 2002, str. 28.
- ⁷ Pavle Blaznik, Kolonizacija in populacija na Selškem v freisinskem času, *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, Muzejsko društvo Škofja Loka, pododbor Železniki, Železniki 1973, str. 81.
- ⁸ Pavle Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, Muzejsko društvo Škofja Loka, Škofja Loka 1973, str. 83.
- ⁹ Marija Verbič, Železarstvo in žebjarstvo v prvi polovici 19. stoletja, *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, Muzejsko društvo Škofja Loka, pododbor Železniki, Železniki 1973, str. 101.
- ¹⁰ Več avtorjev, *Doba železarstva v železnikih*, DECOP, Železniki 2002, str. 29.
- ¹¹ Tjaša Pavšič, Etnološki pogled na fužinarsko rodbino Globočnik ter delavce, zaposlene v fužinarstvu, v *Železnikih v 19. stoletju*, *Železne niti 3*, Muzejsko društvo Železniki, Železniki 2006, str. 120.
- ¹² Dušan Prešern, Nadomestni denar železnikarskih fužinarjev, *Loški razgledi 40*, Muzejsko društvo Škofja Loka, Škofja Loka 1993, str. 31.
- ¹³ Marija Verbič, Železarstvo in žebjarstvo v prvi polovici 19. stoletja, *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, Muzejsko društvo Škofja Loka, pododbor Železniki, Železniki 1973, str. 111.
- ¹⁴ Dušan Prešern, Nadomestni denar gorenjskih fužinarjev, *Numizmatični vestnik št. 17*, Numizmatično društvo Slovenije, Ljubljana 1989, str. 349.
- ¹⁵ Vida Košmelj, *Železniki skozi čas*, Didakta Radovljica, Radovljica 2007, str. 179.
- ¹⁶ Tjaša Pavšič, Etnološki pogled na fužinarsko rodbino Globočnik ter delavce, zaposlene v fužinarstvu, v *Železnikih v 19. stoletju*, *Železne niti 3*, Muzejsko društvo Železniki, Železniki 2006, str. 118, 119.
- ¹⁷ Glavna kroga na nebesni krogli, ekliptike in nebesni ekvator, se presekata v dveh diametralno nasprotnih točkah: v pomladišču Ovna (točki Gama ali točki spomladanskega enakonočja) in jesenišču (točki Omega ali točki jesenskega enakonočja). Ko pride sonce pri svojem navideznem letnem gibanju v pomladišče, je spomladansko enakonočje in se začne pomlad (okoli 21. 3.), ko pride v jesenišče, pa je jesensko enakonočje in se začne jesen (okoli 21. 9.). (Vir: <http://www.zodiak.si/2009/02/znamenja-zodiaka.html>)
- ¹⁸ Dušan Prešern, Nadomestni denar gorenjskih fužinarjev, *Numizmatični vestnik št. 17*, Numizmatično društvo Slovenije, Ljubljana 1989, str. 353.
- ¹⁹ Dušan Prešern, Nadomestni denar železnikarskih fužinarjev, *Loški razgledi 40*, Muzejsko društvo Škofja Loka, Škofja Loka 1993, str. 32, 33.
- ²⁰ Tjaša Pavšič, Etnološki pogled na fužinarsko rodbino Globočnik ter delavce, zaposlene v fužinarstvu, v *Železnikih v 19. stoletju*, *Železne niti 3*, Muzejsko društvo Železniki, Železniki 2006, str. 110.
- ²¹ [http://sl.wikipedia.org/wiki/Stigma_\(%C4%8Drka\)](http://sl.wikipedia.org/wiki/Stigma_(%C4%8Drka)).
- ²² Opisani boni so v zbirki avtorja, razen bonov NZD 02, NDZ 04, NDZ 05 in NDZ 10, ki so v zbirki Dušana Prešerna z Jesenic.
- ²³ Anton Vodan, Rovaši in špani, *Glasilno št. 2*, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, Gornja Radgona 2000, str. 49.